

VU Research Portal

Brabants oude zot (1500) en Erasmus' goddelijke Zotheid (1509) in een intieme relatie?

Janssen, T.A.J.M.; Marynissen, A.C.

published in

De tienduizen dingen. Feestbundel voor Reinier Salverda
2013

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Janssen, T. A. J. M., & Marynissen, A. C. (2013). Brabants oude zot (1500) en Erasmus' goddelijke Zotheid (1509) in een intieme relatie? In H. Brand, B. Groen, E. Hoekstra, & C. van der Meer (Eds.), *De tienduizen dingen. Feestbundel voor Reinier Salverda* (pp. 249-265). (Fryske Academy; No. 1075). Fryske Academy.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Brabants oude zot (1500) en Erasmus' goddelijke Zotheid (1509) in een intieme relatie?

Theo Janssen en Ann Marynissen

1. *dit is der zotten ende der narren scip*

Nadat in 1494 Sebastian Brants *Narrenscheyff* verschenen was en het in Jakob Lochers Latijnse bewerking van 1497 furore gemaakt had in humanistische kring, kwam in 1500 in Parijs een Nederlandse adaptatie uit: *dit is der zotten ende der narren scip* van een anonieme bewerkster.¹ De drukker is 'de Brabander Gwijde Coopmans', aldus Pleij, maar in het colofon staat *Guide coopman ghenaeamt*.² Over de Nederlandse versie sprak Kalff in 1889 een literair doodvonnis uit: 'De letterkundige verdienste van dit proza is even gering als die der gedichten'; het verbaast Kalff niet dat het 'stichtelijke geschrift', 'vol nuttige zedelessen, in den smaak der toenmalige Nederlanders zou vallen'.³ Ruim een eeuw later ziet Pleij er 'een prachtwerk' in.⁴

De volgende vragen stellen wij hier centraal. Is de Nederlandse versie wel geschreven door een Brabander, zoals Sinnema en Geeraedts aannemen op basis van de versregel: *Ic meynic van braband zij gheboren* (paragraaf 2)?⁵ Zegt die zin iets over de identiteit van de bewerkster, volgens hen: Guide Coopman (paragraaf 3)? Zou het louter toeval zijn dat hoofdstuk 5 – zie figuur 1 en 2 – een en ander gemeen heeft met Erasmus' *Moriae encomium* of *Laus stultitiae*, verder vertaald als *Zotheid's lof* (paragraaf 4).⁶ En wat is de moraal van de antwoorden op die vragen (paragraaf 5)?

---

¹ S. Brant, *Dasz Narrenscheyff ad Narragoniam* (Basel 1494; zie: Bayerische Staatsbibliothek: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00036978-3>). J. Locher, *Stultifera Navis* (Basel 1497; zie: Universitätsbibliothek Basel: http://www.e-rara.ch/bau_1/content/pageview/1399822). Anonymus, *dit is der zotten ende der narren scip* (Paris 1500 [drukker: G. Coopman]). Het enige exemplaar van deze uitgave bevindt zich in de Bibliothèque nationale de France; zie voor de digitale versie: Gallica BnF: ark:/12148/bpt6k110648p.

² H. Pleij, *Het gevleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560* (Amsterdam 2007) p. 655.

³ G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde in de 16e eeuw* (Leiden 1889) Dl. 3, p. 408, resp. p. 406.

⁴ Pleij, *Het gevleugelde woord*, p. 65.

⁵ J.R. Sinnema, 'The German source of the Middle Dutch "Der zotten ende der narren scip"', in: G.F. Merkel (ed.), *On romanticism and the art of translation. Studies in honour of Edwin Hermann Zeydel* (1956 Princeton NJ) p. 235. L. Geeraedts (bez.), *Sebastian Brant: Der sotten schip. Antwerpen 1548* (Middelburg 1981) [Facsimile met nawoord] p. 16.

⁶ D. Erasmus, *Moriae encomium. Erasmi. Roterodami declamatio* (Paris 1511) fol. a8^v [zie <http://www.bvh.univ-tours.fr/Consult/index.asp?numfiche=645> in: Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes].

2. Ic meynic van brabant zij gheboren

In hoofdstuk 5 zegt de oude zot – zie de dertiende versregel van zijn monoloog – te geloven dat hij van geboorte een Brabander is. Als hij op zijn woord te geloven is, moet de tekst geschreven zijn in de laatmiddeleeuwse Brabantse streektaal. Is dat ook zo?

**Dat vijffte capittel.
So oudie zo zottere is mijne nature
En leue niet zonder naghebuere.**

MEn vindt vele zotten in haer oude daghen
Altijds antierende dat zij ioncs plaghen
Oft hem beroemende van haren zonden
Daer zij van ioncs zijn in beuonden
Quade ghewoente is quaed om laten
Elc leere ioncs dat hem machsaten

Din te besitten dat ee wijs leuen
want als Esaias heeft bescreuen
Ekind van hondert iaren zal steruen
Ende oude sondaren sullen bederuen
Dus sal hem elc laten onderwijfen
wanneer hij ionc is: want als de rijfen
Jone zijn mach mense wel bughen
Ehelijc dat vele leeraers betrughen.
Die oude zot seit aldus.

Ic weet dat ic cortelic steruen moet
Int graf hebbic den enen doot
Nochtans en latic mijn zotheit niet
Noch oude ghewoenten wat my ghesiet
Drouwen antieren als wijfen eer
Steken ende breken en mach ic niet meer
Nochtans willicker altijds van spreken
Ic wisse my metter tonghen wicken
want alle mijn leden zijn ghebroken
Ic sal zo vele met worden coken
Dat ter mijn kindren af sullen eten
Ic late elken mijn zotheit weten
Ic meynic van brabant zij gheboren
Nochtans en hebbic niet ghezwoen
Nemand en sal met brabant spotten
Men vindt ouer al vele oude zotten
In Vlaenderen isser een groot ghetal
In holland zijn zij meest al mal
In zeeland gheek oft doure ghenaeint
In duyttschland zijn vele narren versaeint
Op den rijen zijn dwasen menegherande
Men vindt vel onwijse in allen lande.

§ iij

Figuur 1 en 2: *Dat vijffte capittel in dit is der zotten ende der narren scip*⁷

Van de 117 hoofdstukken hebben wij de eerste 60 onderzocht op de belangrijkste klank- en vormkenmerken. Diverse kenmerken blijken niet te behoren tot de fonologie en morfologie van het Brabants aan het einde van de 15de eeuw, maar zijn Vlaams, zoals onderstaand overzicht laat zien.

⁷ Anonymus, *der zotten ende der narren scip*, (fol. b2^v-3^r)

A. Prothesis en procope van h

De tekst bevat veel bewijspplaatsen van prothetische *h*'s: *hu* voor *u*, *hulieden*, *hu zeluen*, *hu tonghe*; *hellefste* voor *elfde*; *heischen/heischt* voor *eisen/eist*; *hachten*, *hachtick*, *hachtens* als vormen van *achten*; *hende*, *heynde* voor *einde*; *helders* voor *elders*; *haf* voor *af*. Hypercorrecte *h*'s komen zelfs op morfeemgrenzen voor: *onhendelic* en *onheyndelicke* voor *oneindig*; *theynde* voor *einde*; *ghehacht* voor *geacht*; *voorgheheychent* (een vorm van *eigenen*). Van *h*-procope, het tegengestelde verschijnsel, zijn er drie attestaties: *den als* voor *den hals*; *adder* voor *hadder*; *oonen* voor *honen*.

Procope en prothesis van *h*, twee kenmerken die met elkaar gepaard gaan, rekent Van Loey tot het Vlaams: al in de 13de eeuw wordt de *h* vaak niet meer geschreven in Vlaanderen, terwijl er omgekeerd hypercorrecte *h*'s verschijnen.⁸ Wel komen in West-Brabant tot in het begin van de 14de eeuw procope en prothesis van *h* sporadisch voor, zo merkt hij op: “wat misschien niets anders dan Vlaamse invloed in de spelwijze is”.⁹

B. Spelling ou voor oe

Eveneens Vlaams is de spelling *ou* voor *oe* vóór labialen en gutturalen, bijv. *roupen*, *bouc*, die alterneert met de spelling *oe*.¹⁰ In Coopmans uitgave zijn de volgende *ou*-spellingen te vinden: *verslouch*, *vlouken*, *ghenouch*, *voucht*, *houckxkins*, *souken*, *beroumen* naast grafieën met *oe*: in bijvoorbeeld *versoect*, *ghenoechten*, *voeght*. Van Loey stipt aan dat de Vlaamse *ou*-vormen ook wel in Zeeland en Brabant voorkomen, en in de 15de eeuw in Holland.¹¹

C. Ontrondingen en palatalisaties

De tekst bevat enkele attestaties met een ontronde korte vocaal, ontstaan uit *u*: *aldis* ‘aldus’, *diinct* ‘dunkt’ (6x), *lettel* ‘luttel’. De vormen met *i* en *e* uit *u* zijn ingweonismen: men vindt ze in West-Vlaanderen, Zeeland, Holland, sporadisch ook in Gent, zelfs in Antwerpen en meer zuidwaarts in Brabant, mogelijk als gevolg van Vlaamse expansie.¹²

Eveneens westelijk zijn woordvormen met palatale korte *u*, ontstaan doorumlaut of spontane palatalisatie: *sturtene*, *turren*, *burse*, *muncken*, *speluncke*. Vormen met *u* vóór *r* +

⁸ A. Van Loey, *Middelnederlandse spraakkunst. II. Klankleer* (Groningen 1980, achtste druk), §121.

⁹ Van Loey, *Klankleer*, §113.

¹⁰ Van Loey, *Klankleer*, §121.

¹¹ Van Loey, *Klankleer*, §85a.

¹² Van Loey, *Klankleer*, §19, §10b.

consonant leest men vooral in Vlaanderen, vaak in Gent.¹³ Voornamelijk in Brabant en verder oostelijk zijn *o*-vormen in de meerderheid, zoals *storten*, *borstel*.¹⁴

D. S-meervoud, ook bij monosyllaba

De tekst bevat een groot aantal *s*-meervouden. Bij persoonsnamen op *-er*, *-aar*, *-ier* en *-eur* is het *s*-meervoud nagenoeg veralgemeend. En enkele monosyllabische nomina hebben een *s*-pluralis: *mans* (naast *mannen*), *zots* (naast *zotten*), *viers* ‘vuren’, *volcs* ‘volken’, *scoens* ‘schoenen’.

De meeste nomina op *-er* die aan personen refereren, vormen het meervoud met *-s*: *meisters*, *vorders*, *ouerdraghers*, *looftuters*, *(ghe)broeders*, *gheckers*, *bespotters*, *pachters*, *priesters*, *bewaerders*, *morders*. Alleen bij de persoonsnamen *kijnderen*, *dochteren*, *vaderen* en *ouderen* verschijnt *-en* als meervoudsuitgang. Op *sondaren* na hebben de nomina op *-aar* altijd een *-s* als pluralismorfeem: *leeraers*, *dienaers*, *mordenaers*, *valkenaers*, *dronckaerts*, *woekeraers*. De twee vindplaatsen van leenwoorden op *-eur* en *-ier* met als meervoud *doctours* en *putiers* zijn vergezeld van de ontleende persoonsnamen *medicijns*, *coffraens*, eveneens met *-s*.

Nomina op *-er*, *-en*, *-el* die geen persoon aanduiden, hebben steeds de uitgang *-en*: *voghelen*, *hameren*, *eselen*, *ackeren*, *bekeren*, *enghelen*, *reghelen*, *tigghelen*, *eyeren*, *exemplen*, *dieuelen*.

Het *s*-meervoud is kenmerkend voor de westelijke dialecten van het Nederlands. De *s*-pluralis is al in het Vroegmiddelnederlands in het Vlaams en Hollands de gangbare vorm bij masculina op *-er(e)*, *-aere*, *-eur* en *-ier*, terwijl het Brabants, Limburgs, Gelders en Utrechts dan alleen nog *e*- of *en*-meervouden hebben. De verbreiding van het *s*-meervoud over de woordenschat is geleidelijk verlopen; bij nomina op *-en* en *-el* is het in de 13de eeuw nog zeer zeldzaam in het Vlaams en Hollands.¹⁵

Naast een groot aantal *s*-meervouden bij meerlettergrepige woorden op *-e/-aa/-ie/-eu+r*, die in het latere Standaardnederlands genormeerd zijn, komt bij eenlettergrepige nomina enkele keren het meervoudssuffix *-s* voor. De persoonsnamen *mans* (3x) en *zots* (1x) verschijnen naast de frequentere vormen *mannen* en *zotten*. De zaaknamen *viers* en *volcs* zijn hapaxen; *scoens* (2x) alterneert met het meervoud *scoen* (2x). Monosyllabische *s*-meervouden komen in de 13de eeuw alleen in het Vlaams voor. Het zijn vormen uit de spreektaal; ze zijn zelden in de

¹³ Van Loey, *Klankleer*, §37.

¹⁴ Van Loey, *Klankleer*, §35.

¹⁵ A. Marynissen, *De flexie van het substantief in het 13de-eeuwse ambtelijke Middelnederlands* (Leuven 1996) p. 409.

historische schrijftaal te lezen.¹⁶ Het *s*-meervoud bij niet-animate monosyllaba is in de hedendaagse dialecten nog een zuidwestelijk verschijnsel.¹⁷

De auteur van het narrenschip hanteert in 1500 hetzelfde pluralissysteem als in de 13de eeuw in het Vlaams gebruikelijk was. Het toont zijn Vlaamse taalachtergrond aan, maar wijst tevens op archaïsche schrijfgewoonten. Zo is amper een halve eeuw later bij kapelaan Christiaan Munters uit het Limburgse Kuringen bij Hasselt, die tussen 1529 en 1545 dagboeknotities bijhield, de *-s* als meervoudssuffix bij meerlettergrepige persoonsnamen op *-r* veralgemeend (bijv. *helbaerdiens*, *luthers*, *procureers*, *visitatoers*) en duikt de meervouds-*s* ook regelmatig op bij polysyllabische zaaknamen die op *-er*, *-el* of *-en* uitgaan (bijv. *cloesters*, *slotels*, *waeghens*).¹⁸

E. Uitsluitend Brabantse klankvormen

De tekst bevat slechts enkele klankvormen die uitsluitend Brabants zijn:

- a. Palatalisatie van *a* tot *e* vóór *rr* in *verre* voor *varre* ‘jonge stier’ en *kerrewech* ‘karrenweg’.¹⁹
- b. Velaar gebleven klinker *o* in plaats van *u* in *locht* voor *lucht*.²⁰
- c. Diftongering van *û* in auslaut: *nou* (8x), *iou* of voor *w*: *clouwen*, *uutspouwen*. Naast de Brabantse *ou*-vormen komen echter niet-gediftongeerde vormen voor als *huwen* (2x), *huwelicke* en *scuwen* (6x), die voornamelijk Oost-Vlaams zijn.²¹

F. Zowel Brabantse als Vlaamse klankvormen

Een klankkenmerk dat zowel Brabants als Vlaams is, is *-ie-* voor *-uu-*. De talrijke *ie*-vormen in *lieden* en zijn samenstellingen (*hemlieden*, *anderlieden*, *ghijlieden*), in de nomina en verba (*stierman*, *bestier(en)*, *vier(s)*, *riect*, *riekende*, *dieuelen*) zijn West- en Oost-Vlaams en Brabants.²² Ze contrasteren geografisch met Limburgse en Hollandse *uu*-vormen, waarvan de onderzochte tekst twee vindplaatsen heeft: *durbaerder* en *durbaerste*.²³

¹⁶ Marynissen, *De flexie van het substantief*, pp. 218-224.

¹⁷ Een voorbeeld uit G. De Schutter e.a., *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (Amsterdam 2005), kaart 1.6.1.37: het dialect van West-, Zeeuws- en het grootste gedeelte van Oost-Vlaanderen heeft als meervoud *arms* ‘armen’.

¹⁸ C. Munters, *Dagboek van Gebeurtenissen (1529-1545)* (Assen 1972): <http://www.wulfila.be/munters/>.

¹⁹ Van Loey, *Klankleer*, §7.

²⁰ J. Goossens, ‘Middel nederlandse vocaalsystemen’, *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 1980, afl. 2, §3.2.2; Van Loey, *Klankleer*, §25b.

²¹ Van Loey, *Klankleer*, §89c.

²² A. Berteloot, *Bijdrage tot een klankatlas van het dertiende-eeuwse Middelnederlands. Deel I. Tekst. Deel II. Platen* (Gent 1984), tekst p. 90, kaart 124: *lieden/luden*.

²³ Van Loey, *Klankleer*, §71.

G. *Ei*-vormen

Opvallend in de tekst is het grote aantal *ei*-vormen voor *ee*-, ontstaan uit wgm. *ai*. In het narrenschip zit de diftong *ei* zowel in woorden mét een umlautfactor: *bedeilen*, *beteikent*, *cleiden*, *deilen*, *einighen*, *geisselt*, *gheheil*, *gheheilt*, *gemeyn*, *ghemeynlic*, *heilen*, *meinen*, *smeiken*, *steinen*, *verleint*, *verordeilen*, *vleisch*, *vleischelicker*, *weilde*, als bij woorden zonder umlautfactor: *alleine*, *beinen*, *beisten*, *breid*, *cleideren*, *deil*, *gheist*, *heiten*, *leyken*, *meister*, *stein*, *teiken*, *weinen*. Bij enkele woordvormen uit de tweede groep is er variatie: iets vaker *alleene* dan *alleine*, vaker *beesten* dan *beisten*, minder vaak *gheist* dan *geest*, en telkens eenmaal *meester*, *weelde*, *wenen*.

Ei-vormen op basis van umlaut komen het vaakst voor in Limburg, Brabant, Utrecht en het oosten van Oost-Vlaanderen, niet in Zuid-Brabant, dat *ie* heeft: *stien*.²⁴ Vormen met *ei* voor syllabe zonder *i* of *j* zijn daarentegen oostelijk.²⁵ Wel wijst Van Loey op ‘bevreemdende’ *ei*-vormen die hij in West-Vlaanderen, soms ook in Holland en Oost-Vlaanderen aangetroffen heeft in umlautloze positie in *alleine*, *bein*, *stein*, *wein*, *meister*, *cleid*, *gheist*, *ordeil*.²⁶ Ze stemmen overeen met de idiosyncratische *ei*-spelling in Coopmans uitgave.

In de tekst is enkele malen een vorm met *ee* voor *ei* geattesteerd: *cleene* ‘klein’, *bereet* (2x) ‘bereid’, *helighen* (3x) ‘heilige’: dergelijke klankvormen zijn Vlaams.²⁷

H. Afwezigheid van Brabantse klankkenmerken

De tekst bevat geen van de twee volgende typen Brabantse klankkenmerken.

- De umlaut ontbreekt bij de lange klinkers zoals in *selich* ‘zalig’ en *gruen* ‘groen’.
- Er ontbreken attestaties die de diftongering van wgm. *î* en *û* bewijzen, een proces dat in Zuid-Brabant in het begin van de 14de eeuw, zo niet eerder, van start gegaan is.²⁸

Samenvattend

De auteur van het Nederlandse narrenschip is geen Brabander. De Vlaamse taalkenmerken zijn te talrijk om hem in aanmerking te nemen als een Brabander die onder invloed van de Vlaamse schrijftaditie stond, laat staan als een Brabander tout court. Hij is veeleer een Oost-Vlaming, die in zijn taal een beperkte Brabantse invloed toont. Het idee dat het boek geschreven is door

²⁴ Van Loey, *Klankleer*, §59.

²⁵ Van Loey, *Klankleer*, §59. Zie verder Goossens, *Middelnederlandse vocaalsystemen*, §4.2.5, kaart 7; M. Schönfeld & A. Van Loey, *Schönfelds Historische Grammatica van het Nederlands* (Zutphen 1970), §63; J. Van Loon, *Historische fonologie van het Nederlands* (Leuven/Amersfoort 1986) pp. 50-51.

²⁶ Van Loey, *Klankleer*, §59, opm. 4.

²⁷ Van Loey, *Klankleer*, §58; Goossens, *Middelnederlandse vocaalsystemen*, §4.2.14.

²⁸ Van Loey 1980, §66b, §88a; Goossens 1980, §4.1.7.

een Brabander, waar Sinnema en Geeraedts van uitgaan, is dus niet houdbaar. Coopman voor een Brabander laten doorgaan, zoals Pleij doet, vermoedelijk in hun voetspoor, is daarmee oninteressant geworden. *Guide Coopman* is te zien als de vertaling van de oorspronkelijk Franse naam *Guy Marchant*, die in zijn Latijnse uitgaven gelatiniseerd is als *Guido Mercator*.²⁹

3. *So oudre so zottre is mijne nature / En leue niet sonder naghebure*

In Coopmans narrenschip tonen de houtsnedes geregeld de ik-figuur die in het motto of elders aan het woord komt. Dat is al direct het geval bij het titelgedicht, dat het schip op de houtsnede introduceert met: *Der narren scip, is mijnen name / Omdat ic alle die zotten versame* (fol. a1^v). De houtsnede van hoofdstuk 1 beeldt de boekennar af. Hij wordt voorgesteld met de woorden: *Die eerste zot ende narre spreekt aldus. Dat ic in[t] narre scip ben eerst gheseten / En is geen wondre, want ic wil weten / Meer dan mijn meester* (fol. a5^r). In hoofdstuk 2 staat boven de houtsnede, waarop iemand een varken in een kookpot wil hijsen, de tekst: *Ik en wille na recht noch onrecht vraghen / Mach ick t vet vercken in den ketel iaghen* (fol. a5^v). De houtsnede van hoofdstuk 3 toont drie narren: de *ghierighe vrecke* en de *ghusse* met zijn medeverkwister; zij komen later aan het woord (fol. b1^r). De houtsnede van hoofdstuk 4 toont een fat die in het motto meedeelt dat hij niet onvoorbereid ten dans gaat (fol. b1^v).

Nu hoofdstuk 5.³⁰ Hier staat op de houtsnede een oude zot met één been in het graf; in zijn achterste steekt een vildersmes ten teken dat zijn einde nabij is, en – het mes snijdt aan twee kanten – het moet vast ook herinneren aan het gezegde ‘eigen roem stinkt’. Zo staat in Brant: *Mynr bofheit wil ich syn geert / Vnd gtar mich ruemen myner schand*: ‘’k Wil met mijn slechtheid roem vergaren, / ’k bazuin mijn schand uit als bezeten’, wat bij Locher luidt: *Stultus ego semper: tamen hac laudari arte / Percupio, insanam et sceleris protendere famam*.³¹ Ook volgens de Nederlandse tekst gaan oude gekken prat op hun misdragingen: *hem beroemende van haren zonden / Daer zij van ioncs zijn in beuonden*. En de oude zot laat zich al evenmin

²⁹ P. Renouard, *Imprimeurs parisiens, libraires, fondeurs de caractères et correcteurs d'imprimerie, Depuis l'introduction de l'Imprimerie à Paris (1470) jusqu'à la fin du XVIe Siècle* (Paris 1898) pp. 256-258; S. Hindman, 'The career of Guy Marchant (1483-1504): High culture and low culture in Paris', in: S. Hindman (ed.), *Printing the written word. The social history of books, circa 1450-1520* (Ithaca 1991) p. 77, p. 80.

³⁰ Verder hebben de hoofdstukken 8, 9, 21, 23, 24, 33, 40, 42, 45, 57, 72, 92 en 107 een houtsnede met erboven een motto waarin de afgebeelde ik-figuur aan het woord is. Hoofdstuk 111 is bijzonder doordat vrouwe Genot, die centraal staat in de houtsnede, niet in het motto aan het woord komt, maar wel in de moraal, met uitspraken die herinneren aan die van de oude zot.

³¹ Brant, *Narrenschiff*, fol. b1^r. De Nederlandse vertaling is van E. Vandervoort, *Het Narrenschip*, Dl. 2, Vertaling met toelichting (2007 Budel) p. 47. Locher, *Stultifera Nauis*, fol. b6^r.

onbetuigd: ‘Ik zal zoveel sterke verhalen opdissen dat mijn kinderen ervan zullen smullen. Iedereen laat ik mijn zotheid kennen’.

In Brants en Lochers editie heet de oude zot *Haintz Nar*, in een Franse editie van 1499 *Jehan le foul* en in de eerste Engelse uitgave *robin the foule*.³² Die namen staan boven het blanco linker schild. In Coopmans uitgave heeft de oude zot geen naam, al is er in 1500 vast een Nederlands equivalent geweest, zoals nu *malle Pietje*, *gekke Henkie*, *gekke Gerritje* of *Pietje Dul* (Zeeuws-Vlaanderen). Wellicht is de naam welbewust weggelaten: het type nar van dit hoofdstuk betreft zo niet een of andere toevallige dorpsgek, maar welke oude zot dan ook. Dat komt overeen met de interpretatie die Lemmer geeft aan het blanco gelaten schild: ‘jeder, den es angeht, mag sein eigenes Wappen einsetzen’.³³ Het *dummy*-idee lijkt in het Nederlandse boek vorm te zijn gegeven in het andere – provisorisch getekende – schild. Heeft een lezer het aangebracht als ‘verbeelding’ van de versregel: *En leve niet zonder naghebure* ‘Ik leef niet zonder naburige zotten’? Hoe het ook zij, *Men vindt ouer al vele oude zotten*: ook bij Brabants ‘buren’: in Vlaanderen, Holland, Zeeland en Duitsland, kortom *in allen lande*. Zonder naam representeert de zot des te manifester een type waarin velen zich kunnen herkennen of te herkennen zijn.

In vervolg op het motto verleent de verteller met *Die oude zot seit aldus* opnieuw het woord aan de oude zot. Dit personage – dus niet de verteller / bewerker – houdt nu een korte lofrede op zichzelf en rondt die af met: *Ic meynic van braband zij gheboren*. Waarom is de oude gek, die geen naam mag hebben, maar zichzelf wel tot prototype verheft, nu ineens een Brabander?

4. Hoe ouder, hoe zotter Brabanter

Dat het motto *So oudre so zottre is mijne nature* een vervolg krijgt in *Ic meynic van braband zij gheboren*, is geen toeval als we op Sinnema mogen afgaan.³⁴

[“So oudre so zottre is mijne nature”] is a form of the proverb known in the Lowlands “Hoe ouder, hoe zotter Brabanter.” Erasmus too made note of this in his *Encomium moriae* in which he says: “And rightly do they bruit it about concerning the people of Brabant, that although time brings prudence to others, the older Brabanters grow the more foolish they are.”

³² Anonymus, *La grant nef des folz du monde* (1499 Paris) fol. 6^v. [A.F.W. Sommer (ed.), *Lochers “Stultifera navis” von einem Anonymous ins französische übersetzt*, 2004 Wenen]. A. Barclay, *Sebastian Brant. The shyp of folys of the worlde* (1509 London) fol. 12^r.

³³ M. Lemmer, *Die Holzschnitte zu Sebastian Brants ‘Narrenschiff’: 121 Bildtafeln* (1994 Frankfurt am Main) p. 137.

³⁴ Sinnema, *German source*, pp. 235-236.

Het is de volgende passage in *Zotheids lof*, waarop Sinnema doelt:³⁵

Vt non temere de brabantis populari sermone iactatum sit. Cum ceteris hominibus etas prudentiam adferre soleat: hos quo propius ad senectam accedunt: hoc magis atque magis stultescere.

‘de volksmond heeft het bij het rechte eind als er zo vaak over de Brabanders gezegd wordt dat bij andere mensen het verstand met de jaren komt, maar dat zij naarmate ze dichter[ ]bij de ouderdom komen dwazer en dwazer worden’.

De waarschuwing van de oude zot: *Nyemand en sal met brabant spotten*, herinnert aan het respect dat Erasmus in *Adagia* 4, 6, 35 toont jegens Holland: ‘een land dat ik altijd met eerbied zal noemen en koesteren, aangezien ik er het levenslicht zag’.³⁶

Was Erasmus voor *Zotheids lof*rede op zichzelf wellicht geïnspireerd door Brants en Lochers narrenschip en mogelijk in het bijzonder door Coopmans uitgave? ‘All the Humanists knew the ‘Ship’, stelt Pompen, maar – en dat lijkt vrij kras – ‘Erasmus forms an exception’.³⁷ Voordat hij in de jaren 1509-1511 *Zotheids lof* concipieerde, zal Erasmus ‘the world’s first best-seller’ van Brant in Lochers vertaling gelezen hebben, en dat dan vast op aanbeveling van ‘zijn vriend en uitgever’ Josse Bade.³⁸ Hem koos Erasmus in 1505 uit om Lorenzo Valla’s *Adnotationes* te drukken.³⁹ De editio princeps van *Zotheids lof* in 1511 is weliswaar niet door Bade gedrukt – Gilles de Gourmont en Jehan Petit brachten die ongeautoriseerd op de markt – maar na hun slordige dubbeluitgave brengt Bade het werk in 1512 uit, met Erasmus’ correcties.⁴⁰

Wie is Bade? Hij is in 1462 in Gent geboren. Als Latijnse naam kiest hij *Jo/udocus Badius*, soms aangevuld met *Gandensis* ‘van Gent’, maar vaker met *Ascensius*. Het eerste adjectief

³⁵ Erasmus, *Moriae encomium*, fol. a8^v. De vertaling is van H.J. van Dam, *Desiderius Erasmus Lof der Zotheid of De dwaasheid gekroond. Een pronkrede* (2010 Amsterdam) p. 22.

³⁶ D. Erasmus, *Spreekwoorden Adagia*, Vertaald en toegelicht door Jeanine De Landtsheer (Amsterdam 2011) p. 636.

³⁷ A. Pompen, *The English versions of The ship of fools. A contribution to the history of the early French Renaissance in England* (London 1925) p. 298.

³⁸ C. Nordenfalk, ‘The Five Senses in Late Medieval and Renaissance art’, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 48 (1985), p. 11. A. Gerlo, ‘Badius Ascensius’ “Stultiferae naves”. Latijnse aanvulling bij Sebastian Brant’s “Narrenschiff”, *Revue Belge de Philologie et d’Histoire – Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 32 (1954), p. 514.

³⁹ L. Valla ([ms. 1453-1457] 1505), *Laurentii Vallensis viri tam graecae quam latinae linguae peritissimi in Latinam Noui testamenti interpretationem ex collatione Graecorum exemplarium Adnotationes apprimae viles*, Bezorgd door Erasmus (Paris 1505). Biblioteca Complutense:

http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=B20569373&idioma=0

⁴⁰ D. Erasmus, [*Laus Stultitiae* =] *Moriae encomium. Erasmii. Roterodami declamatio* (Paris 1511). Les Bibliothèques Virtuelles Humanistes: <http://www.bvh.univ-tours.fr/Consult/index.asp?numfiche=645>. C.H. Miller (ed.), *Moriae encomium id est Stultitiae laus* (Amsterdam 1979) p. 14; H. Trapman, *Wijze dwaasheid. Vijfhonderd jaar Lof der Zotheid in Nederland* (Amsterdam 2011) p. 22; P. Bange (bez.), *Desiderius Erasmus, Lof der Zotheid. Met de tekeningen van Hans Holbein uit het Baselse exemplaar van 1515*, Vertaald, geannoteerd en ingeleid (Nijmegen 2000) p. 12.

verwijst naar zijn herkomst uit Gent, het tweede is een vertaling van Bades toenaam *Van Assche*.⁴¹ Bade afficheert zich dan ook als Vlaming, Gent ligt immers in Vlaanderen.⁴² Na zijn opleiding bij de Broeders van het Gemene Leven in Gent en zijn studie in Leuven, Ferrara (bij de humanist Battista Guarino) en Mantua doceert hij *bonae litterae* in Valence en later in Lyon.⁴³ Bij Johann Trechsel, drukker en uitgever in Lyon, ontwikkelt hij zich tot corrector en tekstbezorger. Na diens dood in 1498 verhuist hij naar Parijs, waar hij in 1503 zelf drukker en uitgever wordt.⁴⁴ Nog in Lyon heeft Bade in vervolg op Brants werk de allegorie *Stultiferae naves* geschreven. Die wordt gedrukt in zijn nieuwe woonplaats, en later dat jaar in Burgos en in 1502 in Straatsburg.⁴⁵ In 1505 drukt Bade in zijn drukkerij die befaamd zal worden onder de naam *Prelum Ascensianum*, zijn *Nauis stultifera*: carmina en commentaren bij houtsnedes van de Brant/Locher-edities.⁴⁶ Dit boek heeft enige populariteit genoten getuige enkele herdrukken, ook twee in Bazel.⁴⁷

Kan Erasmus Bades interesse in het narrenschip van Brant en Locher ontgaan zijn? Of keek hij neer op zulk werk als praatjes bij plaatjes, goed voor ongeletterden?⁴⁸ Zeker, met *Zotheids*

⁴¹ Zie voor het onderscheid tussen *Gandensis* en *Ascensius* het overtuigende artikel van J. Spanhove, 'Judocus Badius Ascensius een Assenaar?', *Ascania* 14 (1971) pp. 60-64. Zie verder: Renouard, *Imprimeurs parisiens*, Dl. 1, p. 5-6, p. 288, Dl. 3, p. 31; Claudin, *Histoire de l'imprimerie*, Dl. 4, p. 81 noot.

⁴² Renouard, *Imprimeurs parisiens*, Dl. 1, p. 8 schrijft: 'Il est à remarquer [...], que [...] il se déclare Flamand et qu'Asche n'est pas en Flandre, mais en Brabant'. Gerlo, *Badius Ascensius*, p. 515.

⁴³ A. Claudin, *Histoire de l'imprimerie en France au XVe et au XVIe siècle* (Paris 1900-1914) Dln. 1-4 [Herdruk (Nendeln 1971-1976)] Dl. 4, p. 65, p. 81 noot. Renouard, *Imprimeurs parisiens*, Dl. 1, p. 5-7; C. Béné, *Stultiferae Naves. La Nef des Folles. Josse Bade. 1500* (Grenoble 1995) ELLUG, Université Stendhal: <http://w3.u-grenoble3.fr/ellug/index.html/fileadmin/template/ellug/Telechargements/Nef.des.Folles/home.page.html>

⁴⁴ Renouard, *Imprimeurs parisiens*, Dl. 1, p. 8-9.

⁴⁵ J. Bade, *Stultiferae naues sensus animosque trahentes mortis in exitium* (Paris 1500). Gallica, BnF: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k71360b> En (Burgos 1500). Universidad Complutense Madrid: http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro.asp?ref=B1908187X&idioma=0. En: J. Bade, *Stultiferae naviculae seu scaphae / Fatuarum mulierum: circa sensus quinque exteriores fraude nauigantium* (Straatsburg 1502). Bayerische Staatsbibliothek: http://daten.digital-sammlungen.de/~db/bsb00005338/image_5.

⁴⁶ J. Bade, *Nauis stultifera a domino Sebastiano Brant primum edificata: et lepidissimis teutonice lingue rithmis decorata: Deinde ab Jacobo Lochero philomuso: latinitate donata: et demum ab Jodoco Badio Ascensio vario carminum genere non sine eorumdem familiari explanatione illustrata* (Paris 1505). P. Renouard schrijft over de houtsnedes: 'Ce sont les figures des éditions des *Naves Stultorum* de Sébastien Brand auxquelles Badius a adapté un texte entièrement nouveau', *Bibliographie des impressions et des œuvres de Josse Badius Ascensius, imprimeur et humaniste, 1462-1535, avec une notice biographique*, Dl. 2 (Paris 1908) p. 82.

⁴⁷ Bades boek is in 1506 en 1507 in Bazel door Lamparter herdrukt met dezelfde houtsnedes als in de Bazelse edities van Brant en Locher. Zie bijv.: Bayerische Staatsbibliothek: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00013013-6>. Zie voor Bades eigen herdrukken in 1507, 1513 en 1515 bijv.: *Nauis stultifere Collectanea Ab Jodoco Badio Ascensio vario carminum genere non sine eorumdem familiari explanatione conflata* (Paris 1507). UB Gent: <http://search.ugent.be/meercat/x/bkt01?q=900000176959>.

⁴⁸ In Erasmus' werk staat slechts sporadisch een houtsnede; een opmerkelijke uitzondering is de titelpagina in de *Moriæ encomivm Erasmi Roterodami declamatio*, die in 1512 in Antwerpen door Theodoricus Martinus Alostensis (Dirck Martens) gedrukt is; Stichting Bibliotheek Rotterdam heeft een exemplaar. De titelpagina staat in: J. Huizinga, *Erasmus* (Rotterdam [1924] ¹⁰2001), bezorgd door J.J.M. van de Roer-Meyers, p. 95. De titelpagina toont een (spiegelbeeldige) kopie van de houtsnede waarop Wijsheid vanaf de kansel haar gehoor de les leest in *dit is der zotten ende der narren scip* hoofdstuk 22 (fol. d4^v: zotten versmaden de wijsheid van de goddelijke Wijsheid) en 107 (fol. o3^v: wie zich beroemen of verwaand zijn, worden gestraft). De afbeelding is in feite een directe kopie van de houtsnede in de corresponderende hoofdstukken (fol. e1^r, fol. p5^r) van *Dit es der sotten Ende*

lof bewees hij dat hij in staat was een veel sprankelender en bijtender satire te schrijven. Maar was hij niet schatplichtig aan mannen als Brant en Locher of Bade, die overigens zelf over de artisticeit van zijn *Stultiferae naves* heel terughoudend is?⁴⁹ Zo telt Baschnagel 28 zotheden die alle in Lochers *Stultiferae naves*, Bades *Navis stultifera* én Erasmus' *Zotheids lof* geheld worden.⁵⁰ Die telling dient wel met reserve bekeken te worden, want veel van de betrokken *topoi* waren gemeengoed. Zo bevat een korte brief van Erasmus aan een non rond 1487 alleen al twee thema's die ook in het narrenschip aan de orde komen: Fortuna's rad (hoofdstuk 36 en 53 in Coopmans uitgave) en een schip dat in een storm dreigt te vergaan (hoofdstuk 98 en 103).

Niettemin, zou *Zotheids* (zelf)spot geïnspireerd kunnen zijn op de zichzelf roemende oude zot in Coopmans uitgave (figuur 1 en 2)? Stel, we zien 'the creation of a speaking persona with a distinctly fictional rather than allegorical appeal' als 'the most innovative feature' van *Zotheids rede*, dan heeft de oude zot voorbeeldig werk verricht.⁵¹ *Zotheid* geeft in Erasmus' hoofdstuk 3 een redentie ten beste, waarin ze uiteindelijk tot zelfkennis komt en daarmee toch tot wijsheid:

In elk geval trek ik me niks aan van al die wijze mannen die betogen dat het buitengewoon dwaas en onbeschaamd is om je eigen lof te zingen. Voor mijn part is het net zo dwaas als ze willen, zolang ze maar toegeven dat het gepast is. Want wat klopt er beter dan dat Zotheid haar eigen loftrompet steekt en *haar eigen lied zingt*? Wie kan mij immers beter typeren dan ikzelf – tenzij iemand mij beter kent dan ik mezelf ken.⁵²

---

der narren scip, een herdruk van Hendrick Eckert van Homberch in Antwerpen (1504). Echter, de uitgave van de *Moriae encomium* in Antwerpen is niet door Erasmus geautoriseerd (zie Miller, *Moriae encomium*, p. 15). In een druk van 1515 hebben Hans Holbein en zijn broer Ambrosius één exemplaar van Erasmus' *Zotheids lof* geïllumineerd met pentekeningen. Wie die vergelijkt met de houtsnedes in Brants narrenschip, moet naar het oordeel van Bange haast wel tot de conclusie komen dat Holbein die houtsnedes gekend heeft. Kennelijk hebben tijdgenoten verband gezien tussen het narrenschip en *Zotheids lof*. Een facsimile van de uitgave met Holbeins pentekeningen is: D. Erasmus, *Encomium moriae i.e. Stultitiae laus. Praise of Folly published at Basle in 1515 and decorated with the marginal drawings of Hans Holbein the Younger*, Dln. 1-2 (Bazel 1931), Ingeleid door H.A. Schmid, Vertaald door H.H. Tanzer. Zie verder: D. Erasmus, *Lof der Zotheid. Met de tekeningen van Hans Holbein uit het Baselse exemplaar van 1515* (Nijmegen 2000), Vertaald, geannoteerd en ingeleid door P. Bange. Verder relateert een anonieme contemporaine auteur Erasmus' *Zotheids lof* aan het narrenschip van Brant/Locher in de zeer vrije adaptatie *Érasme Roterodame, De la declamation des louenges de follie, stille facessieux et profitable pour congnoistre les erreurs et abuz du monde* (Paris 1520; Gallica, Bibliothèque nationale de France: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8600168g>). Zie hierover: B. Perona, 'De la declamation des louenges de follie – Une illustration de la réception de l'Éloge de la Folie en France en 1520', *Babel, Littératures pluriels* 25 (2012), pp. 171-195 [<http://babel.revues.org/2031>].

⁴⁹ Gerlo, *Badius Ascensius*, p. 515. Bade geeft zijn appreciatie van de *Stultiferae naves* in de *Peroratio*; zie Gerlo, *Badius Ascensius*, pp. 519-520. Zie hierover ook het slot van par. 5.

⁵⁰ G. Baschnagel, 'Narrenschiff' und 'Lob der Torheit'. *Zusammenhänge und Beziehungen* (Frankfurt am Main 1979) p. 115-122.

⁵¹ A. Duprat, 'Stultitia loquitur: Fiction and Folly in Early Modern Literature', *Comparative Critical Studies* 5 (2008) p. 143.

⁵² Van Dam, *Desiderius Erasmus*, p. 12.

De verkondiging van eigen roem en het gezegde *Hoe ouder, hoe zotter Brabanter* zijn te nauw verweven in beide teksten om als puur toeval te beschouwen.⁵³ In de *bonae litterae* zijn twee gevallen te vinden die model kunnen staan voor Zotheids zelfspot: Armoede bij Aristophanes en de tiran Phalaris bij Lucianus.⁵⁴ Erasmus was van oordeel ‘daß den Dialogen Lukians keine Satire gleichkomme’; diens werk stelt dan zowel Brants *Narrenscheyff* en Lochers adaptatie als Bades *Stultiferae naues* en *Nauis stultifera* in de schaduw.⁵⁵ Duhl ziet de relatie van Erasmus’ *Zotheids lof* met Bades *Stultiferae naues* echter als volgt:⁵⁶

Tout porte à croire cependant que l’idée de confier l’éloge de la folie à la Folie elle-même a été inspirée à [Érasme] par une oeuvre presque contemporaine à la sienne: les *Stultiferae naves* (*Les neufs des folles*).

En:

Certes, Érasme connaît bien son Lucrèce et son Lucien; pourtant ni l’un ni l’autre ne lui fournit le modèle de l’éloge de la folie des sens fait par la bouche de la Folie; il doit tout cela à Bade seul.

Mogen we dan de oude zot in het Nederlandse narrenboek niet met evenveel recht als model van Erasmus’ Zotheid in aanmerking nemen? En, sterker, moeten we nu niet overwegen of de bewerker van *dit is der zotten ende der narren scip* één en dezelfde persoon is: Josse Bade? Immers, wat Duhl observeert bij de ‘éloge de la folie des sens’, is zeker niet minder duidelijk waar te nemen aan de korte lofrede die de oude zot op zichzelf houdt.

Zo is het op z’n minst opmerkelijk dat alleen in de Nederlandse uitgave de moraal aan het slot van het hoofdstuk niet komt van de wijze leraar (die wél gelijk te stellen is aan de verteller), maar van de ik-figuur, de oude zot, die daarin zijn eigen zotheid roemt. Die literaire trouvaille kan een scherpzinnig lezer als Erasmus – als hij Coopmans editie heeft ingezien – niet ontgaan zijn en hem op het idee gebracht hebben *Zotheids lof* naar die vondst te modelleren. Uiteraard met alle verschil: de oude man, krakkemikkig en met één been in het graf, is het prototype van een personage dat zot is, Erasmus’ godin Zotheid, alomtegenwoordig,

⁵³ Gerlo, *Badius Ascensius*, p. 515.

⁵⁴ Zie Miller, *Moriae encomium*, p. 20 en Trapman, *Wijze dwaasheid*, p. 24.

⁵⁵ G. Baschnagel, ‘*Narrenschiff* und ‘*Lob der Torheit*’. *Zusammenhänge und Beziehungen* (Frankfurt am Main 1979) pp. 213-214, ook pp. 71-74. Verder G. De Groote, ‘Erasmus en de rederijders van de XVIe eeuw’, *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis* 29 (1951), pp. 389-320; O.A. Duhl, ‘Le plaisir des sens comme source de bonheur dans les *Stultiferae naves* de Josse Bade et l’*Eloge de la Folie* d’Érasme’, *Renaissance and Reformation / Renaissance et Réforme* 30 (2006), p. 18.

⁵⁶ Duhl, *Le plaisir des sens*, p. 18 en p. 32.

is een aantrekkelijk personage, bij Jonkheid verwekt, niet door Rijkdom, ‘die met één been in het graf staat en halfblind is’, maar door ‘Rijkdom toen hij nog fris en vol jeugdig vuur was’.⁵⁷ Zothed trekt zich niets aan ‘van al die wijze mannen die betogen dat het buitengewoon dwaas en onbeschaamd is om je eigen lof te zingen’ en kan zich goed vinden in ‘de versleten en banale uitdrukking “als je jezelf niet kietelt, doet niemand het”’.⁵⁸ Zo geeft de oude zot een mooie draai aan het aloude gezegde: *Der sich seluer prijst der hait quade nabueren* als hij in het motto stoer pocht dat hij echt wel *naghebure* heeft. Immers, men zou eens kunnen denken dat hij geen goede burenen heeft en daarom zichzelf maar moet prijzen. Wesseling meldt:⁵⁹

[...] Folly reacts against the criticism that it is stupid to extol oneself. In doing so, she refers to “that common vernacular proverb ‘He is right in praising himself who has no one else to praise him.’”

Gerard Lister (Listrius), Folly’s earliest commentator, remarks here: “Sic enim iocantur vulgo, cum quis de se praedicat arrogantius, vt dicant: Malos habet vicinos et ob id cogitur se laudare.” In other words, Lister has translated the Dutch proverb “Hij moet geene goede burenen hebben, want hij prijst zich zelve” (“He has no good neighbors, obviously, for he praises himself”). However, the actual proverb quoted by Folly is slightly different, namely, “Hij prijst zich zelve te regt, die anders geen’ prijzer heeft” (“He is right in praising himself, who has no one else that praises him”). (Noten weggelaten.)

Dit rondt Wesseling af met de vaststelling: ‘Folly twists the meaning of the proverb by ignoring that it was meant to mock those who (wrongly) praise themselves’.

Wat pleit voor de veronderstelling dat Bade de geestelijke voedstervader is van *dit is der zotten ende der narren scip*? Als geboren en getogen Gentenaar beheerste hij de taal die kenmerkend is voor de tekst in Coopmans boek. Hij had de kennis in huis om de Brant/Locher-versie te bewerken, zoals blijkt uit zijn twee Latijnse versies. Het narrenschip populariseren was hem op het lijf geschreven, want de *Stultiferae naues* had hij volgens de *Peroratio* vervaardigd met de intentie om het voor de Fransen te laten vertalen.⁶⁰ Dat moet niet opgevat worden als louter valse bescheidenheid, want in 1498, vóór de Latijnse uitgave van *Stultiferae naues*, was er inderdaad al een Franse versie van op de markt gebracht, onder de titel *La Nef des Folles selon les cinq sens de nature*, een vrije bewerking door Jehan Dro(u)yn, die eerder

⁵⁷ Van Dam, *Desiderius Erasmus*, p. 15.

⁵⁸ Van Dam, *Desiderius Erasmus*, p. 12.

⁵⁹ A. Wesseling, ‘Dutch proverbs and ancient sources in Erasmus’s *Praise of Folly*’, *Renaissance Quarterly* 47 (1994), pp. 351-352.

⁶⁰ Gerlo, *Badius Ascensius*, p. 520.

de Brant/Locher-editie in het Frans had vertaald. Met evenveel gemak kan over het Nederlandse narrenschip gezegd worden, wat Duhl over Droyns bewerking opmerkt:

Droyn made extensive use of the rhetorical technique known as *amplificatio*. This literary mechanism was recommended to translators in cases where explanatory words or sentences were deemed necessary to fill the gaps left by the vernacular, which often lacked the lexical, grammatical, stylistic, and even ideological subtleties of the dominant language used in the source-text.⁶¹

Als Droyn zo z'n gang heeft mogen gaan van Bade, hoeft het niet te verrassen dat hij zichzelf ook zo'n aanpak gepermitteerd heeft in zijn adaptatie van de Brant/Locher-edities. Diverse tekstuele details zouden indicaties kunnen zijn van Bades auteurschap van het Nederlandse narrenschip.⁶² Het voert echter te ver om er hier de voors en tegens van te bezien. Bovendien is het daarbij telkens de vraag of niet gewoonweg vóór of tijdens de Nederlandse bewerking de Latijnse of Franse versie beschikbaar was, waar dan profijt van getrokken kon worden.⁶³ Dat kan het geval geweest zijn bij de volgende overeenkomst. In de Nederlandse uitgave staat: *want also boetius leert gheen onsaligher ende onverdraghelicker ongheluc en is dan gelucksamich gheweest hebbende ten onghelucke ghecommen zijn* als vertaling van Boëthius' tekst: *in omni adversitate fortunae infelicissimum est genus infortunii fuisse felice* 'gelukkig geweest te zijn is bij elke tegenslag het ongelukkigste'.⁶⁴ In Bades *Stultiferae naues* staat in het hoofdstuk over *Scapha auditionis fatuae* 'Scheepje van het zotte gehoor': *magna etenim pars beatitudinis, qui status omnium bonorum aggregatione perfectus a boetio describitur*. Het is door Béné als volgt vertaald: *Et le fait est qu'une grande partie du bonheur qui est décrit par Boèce comme l'état obtenu par l'association de tous les biens, réside dans l'ouïe*.⁶⁵ Boëthius' *De consolazione Philosophiae* was in de middeleeuwen enorm populair. In 1485 was er al een Nederlandse vertaling van in druk verschenen, in Gent.⁶⁶ Toeval allemaal?

⁶¹ O.A. Duhl, 'Vernacular translations and the sins of the tongue: From Brant's *Stultifera Navis* (1494) to Droyn's *La Nef des folles* (c. 1498)', *Fifteenth-Century Studies* 32 (2007) p. 56.

⁶² Zie Sinnema, *German source*, pp. 240, noot; Geeraedts, *Sebastian Brant*, Nawoord pp. 26-28.

⁶³ Zo'n veronderstelling is zeker niet uit de lucht gegrepen. Niet bekend is immers wanneer de conceptie van de Nederlandse tekst begonnen is, mogelijk zelfs tegelijk met die van Bades *Stultiferae naues*. En de uitgevers Geoffroy de Marnef en Guy Marchant deelden voor hun narrenschip-edities de houtsnedes, die merendeels naar Albrecht Dürers ontwerp gesneden waren. Bade werkte indertijd onder meer als tekstbezorger voor de gebroeders De Marnef, maar ook voor Je(h)an Petit, die 'faisait encore travailler Guy Marchant' volgens Renouard, *Imprimeurs parisiens*, Dl. 1, p. 22.

⁶⁴ *Dit is der zotten*, hoofdstuk 109 fol. o7^r. Boëthius *De consolazione Philosophiae* 2, proza 4, 2.

⁶⁵ Béné, *Stultiferae Naves*, sectie 'L'Ouïe, et ceux dont elle cause la folie'.

⁶⁶ A.M.S. Boethius, *Boecius de consolazione philosophie ter trooste leeringhe ende conforte aller menschen*, Anonieme bewerking (Gent 1485). UB Gent: <http://search.ugent.be/meercat/x/bkt01?q=900000195808>. In 1470 was er een integrale Nederlandse vertaling verschenen van de Bruggenaar Jacob Vilt (ms. UB Utrecht: Cat. 1335).

Waarom heeft Bade, voor zover wij weten, zijn naam niet uitdrukkelijk aan Coopmans uitgave verbonden? Zou hij het ‘niet al te hoog aangeslagen’ hebben, zoals Gerlo signaleert ten aanzien van zijn *Stultiferae naues*?⁶⁷ Zelf kwalificeert Bade dat als een geheel van bijeengesprokkelde passages, al relativeert hij die zelfkritiek met de spreekwoordelijke opmerking: *Nullum enim est dictum quod non dictum prius*: ‘Er is immers niets wat niet eerder gezegd is’.⁶⁸ En dat is dan ook zelf weer een geleende passage.⁶⁹

5. *Nou draghen vele doctors des esels oren*

In Brants eerste hoofdstuk snoeft de boekennar over zijn boekenbezit, maar de werken lezen, laat staan begrijpen, kan hij niet. Wie uit *Ic meynic van brabant zij gheboren* leest dat *dit is der zotten ende der narren scip* door een Brabander geschreven is, ontbeert een goede leesbril. Maar luidt de moraal die de boekennar meekrijgt: *Nou draghen vele doctors des esels oren*, niet veel aardiger in de spreekwoordelijk geworden vraag: *Auriculas asini quis non habet?*⁷⁰ Ja, wie heeft er geen ezelsoortjes?

⁶⁷ Gerlo, *Badius Ascensius*, p. 519.

⁶⁸ Bade, *Stultiferae naues*, fol. c6^r; A.M. De Gendt, ‘On pleasure: Conceptions in Badius Ascensius’ *Stultiferae naves* (1501)’, in: A.C. Montoya, S. van Romburgh, and W. van Anrooij (eds.), *Early Modern Medievalisms. The interplay between scholarly reflection and artistic production* (Leiden 2010) p. 75. Bades relativering ondermijnt op voorhand de kritiek van P. White, ‘Foolish Pleasures: The *Stultiferae naves* of Jodocus Badius Ascensius and the poetry of Filippo Beroaldo the Elder’, *Humanistica Lovaniensia* 60 (2011) p. 83.

⁶⁹ P. Terentius Afer, *Eunuchus*, *Prologus* vss. 40-41: *denique / nullumst iam dictum quod non dictum sit prius*.

⁷⁰ Zie A. Persius Flaccus, *Satirae*, 1, 121. Ook behandeld in: D. Erasmus Roterodamus, *Adagiorum Chilias prima* (Amsterdam 1998), Bezorgd door M.L. van Poll-van Lisdonk, M. Mann Phillips, C. Robinson, p. 378.